

Uloga iskustva rodno neravnopravnog tretmana u obitelji u percepciji, stavovima i sklonosti rodnoj diskriminaciji

ŽELJKA KAMENOV*

ALEKSANDRA HUIĆ

Odsjek za psihologiju

Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu

IVANA JUGOVIĆ

Institut za društvena istraživanja u Zagrebu

Zagreb, Hrvatska

Izvorni znanstveni rad

UDK: 316.647.82-055.5/.7

doi: 10.3935/rsp.v18i2.978

Primljeno: studeni 2010.

Cilj ovog istraživanja bio je provjeriti kakvu ulogu ima rano iskustvo rodne diskriminacije u kasnijem načinu gledanja na rodnu neravnopravnost i s tim povezano ponašanje. Internaliziraju li osobe koje su u primarnoj obitelji doživjele neravnopravan tretman zbog svojeg spola tradicionalne rodne uloge, kako bismo očekivali prema teorijama socijalnog učenja, ili su, kako bismo očekivali prema kognitivističkim teorijama, zbog snažnog negativnog iskustva nepravde postale osjetljivije na pitanja rodne neravnopravnosti i razvile egalitarnije stavove prema rodnim ulogama? Istraživanje je provedeno na nacionalno reprezentativnom uzorku od 1 363 sudionika. Ispitali smo iskustvo rodne diskriminacije u obitelji, percepciju rodne diskriminacije, stavove prema rodnim ulogama, seksističke predrasude, sklonost rodnoj diskriminaciji i spremnost na akcije usmjerene na smanjivanje rodne diskriminacije u društvu. Rezultati pokazuju kako je 50% žena te jedna trećina muškaraca bila izložena nekoj vrsti neravnopravnog tretmana u primarnoj obitelji, i to podjednako od oba roditelja. Žene koje su doživjele rodnu diskriminaciju percipiraju više rodne diskriminacije u suvremenom hrvatskom društvu nego žene koje nisu bile rodno diskriminirane. Također, sudionici oba spola koji su doživjeli rodnu diskriminaciju imaju egalitarnije stavove prema rodnim ulogama te su spremniji uključiti se u akcije usmjerene na smanjivanje rodne diskriminacije. Nisu, međutim, dobivene značajne razlike u izraženosti seksističkih predrasuda i sklonosti rodnoj diskriminaciji. Nalazi uglavnom potvrđuju hipotezu o djelovanju ranog negativnog iskustva na veću osviještenost o problemu rodne neravnopravnosti, no istovremeno pokazuju kako je u našoj kulturi još uvijek prisutan jak utjecaj tradicionalnih socijalnih normi vezanih uz rodne uloge koji se prvenstveno očituje u spremnosti na rodno neravnopravno postupanje.

Ključne riječi: rodna diskriminacija, percepcija rodne neravnopravnosti, stavovi o rodnim ulogama, iskustvo rodne diskriminacije.

* Željka Kamenov, Filozofski fakultet / Faculty of Philosophy, Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb, Hrvatska / Croatia, zkamenov@ffzg.hr

UVOD

Nemoguće je ne primijetiti kako se muškarci i žene razlikuju – po izgledu, po ponašanju, po interesima. Međutim, iako među spolovima postoje biološke i fizičke razlike, kultura je ta koja pred muškarce i žene postavlja različita očekivanja te im pruža različite mogućnosti što posljedično dovodi do njihovog različitog položaja u društvu. Socijalne norme u društvu u kojem odrastamo mogu naglašavati jednakost i ravnopravnost, ili obrnuto, učiti pojedince kako muškarci i žene nisu ravnopravni, te kako jedan spol ima više prava i moći od drugog. Tijekom našeg odrastanja roditelji, odgajatelji ali i vršnjaci vrlo jasno pokazuju koja su ponašanja prikladna odnosno neprikladna za dječake/muškarce, a koja za djevojčice/žene. U ekstremnijim slučajevima takve poruke mogu uključivati i nepovoljno postupanje, isključivanje, ograničavanje ili iskorištavanje osoba samo na temelju njihovog spola, što se smatra rodnom diskriminacijom. Na taj se način djeci prenose predodžbe o tradicionalnim rodnom ulogama koje nadalje služe održavanju nejednakih mogućnosti muškaraca i žena u obrazovanju i zapošljavanju te u društvu općenito (Battle, 2007.).

Jedan od najvažnijih razvojnih konteksta u sklopu kojeg učimo o sebi je obitelj u kojoj odrastamo. Kao temeljna jedinica društvene organizacije obitelj ispunjava osnovne društvene uloge, od kojih je ključna socijalizacija djece. U sklopu tog procesa djeca razvijaju karakteristike konzistentne s rodnom ulogom kao što su rodno tipizirana ponašanja, osobine ličnosti, uvjerenja, preferencije i stavovi (Galambos, 2004.). Usvajanjem rodno tipiziranih ponašanja dječaci i djevojčice nauče očekivati različita mjesta za sebe u društvu u kojem žive te kasnije u vlastitim obiteljima (Moghadam, 2007.). Uz roditelje postoje i drugi socijalizacijski utjecaji, a to su oni koje

ostvaruju odgajatelji, nastavnici, treneri i vršnjaci. Njihove pozitivne i negativne reakcije na ponašanje djeteta također mogu oblikovati razvoj rodne uloge na načine koji su u skladu s utjecajem roditelja ili koji su u suprotnosti s njima. Osim navedenih utjecaja, važnu ulogu imaju i mediji kroz filmove, TV, knjige i časopise. Međutim, istraživanja, pa tako i ovo, uglavnom se usmjeravaju na proučavanje utjecaja roditelja i njihovog ponašanja na djecu. Jedan od glavnih razloga su empirijski nalazi koji ukazuju na to da su ipak roditelji oni koji imaju najjači utjecaj na razvoj rodni uloga (Witt, 1997.).

Istraživanja o različitoj socijalizaciji dječaka i djevojčica pokazala su da postoji malo razlika u načinu na koji se roditelji odnose prema sinovima i kćerima kada je riječ o tradicionalnim dimenzijama odgoja (permisivnost, restriktivnost, nadzor, odgovaranje na potrebe djeteta i toplina), no jedna je dimenzija na kojoj ih ipak tretiraju različito, a to je ohrabivanje rodno tipiziranih aktivnosti (Maccoby i Jacklin, 1974.; Huston, 1983.; Lytton i Romney, 1991.). Oba roditelja više nude lutke djevojčicama, a kamiončiće dječacima, i više razgovaraju o osjećajima s djevojkama nego s mladima (Maccoby, 1998.). Očevi se grublje i aktivnije igraju sa sinovima u ranom djetinjstvu nego s kćerima (Vander Zanden, 1990.) te posebno pokazuju negativne reakcije na ponašanja sinova koja smatraju feminiziranim (Maccoby, 1998.). Potvrđeno je da djevojčice puno više vremena provode pomažući majkama, dok dječaci provode više vremena u slobodnoj igri (Calhoun i sur., 1994.; Myers, 2005.). Djeca nešto više sudjeluju u kućanskim poslovima tek kad uđu u razdoblje adolescencije, ali se i tada podjela rada odvija u skladu s prevladavajućim rodnom ulogama u društvu – djevojke više sudjeluju u kućanskim poslovima nego mladići. Međutim, ako se roditelji u odgoju priklanjaju ideologiji o

jednakosti među spolovima, onda i sinovi rade više (Coltrane, 2000.).

Istraživanje rodni uloga u adolescenciji provedeno u Hrvatskoj pokazalo je da se od dječojaka očekuje da obavljaju znatno širi raspon kućanskih poslova nego mladići te da postoje dvostruki standardi vezani uz vremensko ograničenje noćnog izlaska pri čemu se od dječojaka očekuje da se ranije vrate kući nego mladići. Pokazalo se da se od mladića očekuje plaćanje računa za dječojku i sebe prilikom izlaska te da mladićima roditelji daju novac za dvoje za izlazak s dječojkom i tako ih socijaliziraju u buduću ulogu »privreditelja obitelji«. Mladi su također navodili da su očekivanja u vezi izgleda različita za dječojke i mladiće - od dječojaka se više očekuje da paze na težinu i uređuju se. Pokazalo se i da su odabiri nekih škola i slobodnih aktivnosti nepoželjni za pojedini spol, kao što je bavljenje baletom za mladiće te nogometom za dječojke, ili odabir tradicionalno muške srednje škole za dječojke. Iz izjava adolescenata/ica vidljivo je da se tradicionalne rodne uloge odraslih osoba reproduciraju u očekivanjima od mladih vezanim uz kućanske poslove, financije, izgled i odabire aktivnosti (Jugović i Kamenov, 2008.).

Rodno tipizirana ponašanja usvajaju se iskustvom i učenjem. Procesi socijalnog učenja koji su u podlozi odvijaju se po istim principima učenja koji vrijede za usvajanje ostalih ponašanja. Kroz potkrepljivanje i kažnjavanje, učenje opažanjem i samoregulaciju djeca nauče anticipirati posljedice ponašanja (Bandura, 1989.) te se, primjerice, dječaci ponašaju na tipično maskulin način jer im to ponašanje donosi potkrjepljenje od okoline, a izbjegavaju se ponašati na feminin način jer zbog takvog ponašanja doživljavaju neodobravanje. Djeca postupo internaliziraju pravila o ponašanju koja se s obzirom na rod očekuju od njih tako što nauče predviđati tuđe reakcije na njihova ponašanja te sami usklađuju

svoje postupke s naučenim normama (Kessler i McKenna, 1978.). Osim toga, djeca uče i vikarijski, gledajući modele oko sebe pa počinju usvajati ponašanja tako što vide kako okolina reagira na rodno prikladna ili neprikladna ponašanja drugih osoba (Lips, 2007.). Kroz socijalizaciju djeca određenu rodnu ulogu internaliziraju i prihvaćaju kao svoju vlastitu. Tako bi djeca koja odrastaju u tradicionalnim obiteljima trebala razviti rodno stereotipne uloge (uloga žene obuhvaća majčinstvo i brigu o kući i obitelji, dok uloga muškarca obuhvaća privređivanje i zaštitu obitelji). S druge strane, djeca koja odrastaju u obiteljima u kojima se naglašava jednakost i ravnopravnost spolova, trebala bi razviti egalitarne rodne uloge (npr. i muškarci i žene trebaju ravnopravno dijeliti kućanske poslove, brigu o djeci i privređivanje za obitelj) (Vuksan, 2009.).

Teorije socijalnog učenja stjecanje rodno tipiziranih ponašanja prikazuju kao proces u kojem djeca pasivno uče ponašanja koja su im odrasli nositelji kulture unaprijed odredili da trebaju usvojiti. Drugim riječima, u tradicionalno rodno stereotipnoj kulturi djeca će naučiti da je podjela prava i dužnosti na temelju spola nešto uobičajeno i prihvatljivo, a ne rodna neravnopravnost. Za razliku od teorija socijalnog učenja, prema kognitivističkim modelima dijete je aktivan agent u biranju i korištenju informacija važnih za njegovu razvojnu razinu i osobne ciljeve (Lips, 2007.). Djeca su svakodnevno izložena različitim utjecajima koji su često u suprotnosti. Na primjer, iako odrastaju u obitelji s roditeljima koji imaju tradicionalne rodne uloge, puno vremena provode kod obiteljskih prijatelja koji imaju egalitarne rodne uloge ili su izložena utjecaju medija koji naglašavaju ravnopravnost među spolovima. Na koji način će interpretirati ovakve situacije, što će iz njih naučiti, i kako će to kasnije utjecati na njihovo ponašanje ovisi o načinu na koji je znanje o sebi odnosno svojem rod-

nom identitetu i rodnoj ulozi organizirano te u kojem stupnju im je dostupno.

Rodna shema je kognitivna struktura koja se upotrebljava za organizaciju podataka koji se odnose na rod (Bem, 1981., 1983.). Što smo češće izloženi kontekstima koji nas podsjećaju na neku pojedinu kvalitetu, to će naša shema o sebi (toj kvaliteti) postati jača (Franzoi, 2000.) i otpornija na informacije koje su nekonzistentne ili suprotne shemi (Markus, 1977.). Iz ovog proizlazi da će rodne sheme djece koja odrastaju u tradicionalnim obiteljima biti rodno tipizirane, s obzirom na to da su često izložena situacijama koje naglašavaju tradicionalne rodne uloge. Međutim, sva životna iskustva, bilo pozitivna bilo negativna, utječu na sadržaj i dostupnost naših shema (Fiske i Taylor, 1991.). Osim svakodnevnih utjecaja kojima su izložena, ukoliko djeca direktno dožive snažno negativno i emocionalno nabijeno iskustvo, kao što je na primjer rodna diskriminacija, razvit će podshemu vezanu uz to iskustvo. Ukoliko nas roditelji, kao osobe koje su nam najbližije, neravnopravno tretiraju samo zbog našeg spola, vjerojatno je da ćemo doživjeti osjećaj velike nepravde te posljedično razviti trajno dostupnu shemu o (ne)ravnopravnosti među spolovima. Roditeljsko usmjeravanje djece da se ponašaju na rodno tipiziran način rezultirat će najvjerojatnije stereotipnim rodnim uvjerenjima, osim ako djeca takva ponašanja roditelja ne procijene rodnom diskriminacijom. No, pretpostavka je da će djeca, ukoliko ponašanja roditelja procijene nepravednima i rodno diskriminirajućima, razviti sheme o rodnoj neravnopravnosti te da će njihova kasnija uvjerenja i ponašanja biti oblikovana tim shemama. Naime, pojedinci će u interpretaciji socijalne okoline češće koristiti one sheme koje su im dostupne, makar time favorizirali neku specifičnu podshemu, kao što je shema o (ne)ravnopravnosti, nad ap-

straktnom shemom više razine (kao što je rodna shema) (Fiske i Taylor, 1991.).

Cilj ovog rada je istražiti razlikuju li se pojedinci koji su u primarnoj obitelji doživjeli neravnopravan tretman samo zbog svojeg spola u kasnijem načinu gledanja na rodnu neravnopravnost i s tim povezano ponašanje od pojedinaca koji nisu doživjeli neravnopravan tretman u obitelji. Hoće li ih iskustvo neravnopravnog tretmana učiniti osjetljivijima na različite vrste rodne diskriminacije? Hoće li zbog toga biti svjesniji rodne diskriminacije u društvu i više je percipirati? Hoće li imati više ili manje seksističkih predrasuda? Kakve će stavove imati prema rodnim ulogama? Osim toga, zanimalo nas je i hoće li takvi pojedinci kasnije biti skloniji i sami diskriminirati druge na temelju spola te hoće li se biti spremni uključiti u određene akcije usmjerene na smanjivanje rodne diskriminacije u društvu.

Na temelju prethodno navedenih teorijskih pretpostavki mogu se razlikovati dvije suprotstavljene hipoteze o efektu iskustva rodne diskriminacije u obitelji na percepciju, stavove i bihevioralne namjere vezane uz rodnu diskriminaciju i njezino smanjivanje. Prema teorijama socijalnog učenja, osobe koje odrastaju u kontekstu tradicionalnih rodnih uloga i stavova trebale bi internalizirati te iste tradicionalne uloge i rodne predrasude. Na temelju ovoga očekivalo bi se da će pojedinci s iskustvom neravnopravnog tretmana imati tradicionalnije stavove prema rodnim ulogama i više seksističkih predrasuda, da će sami biti skloniji diskriminirati druge na temelju spola i da će biti manje spremni boriti se za rodnu ravnopravnost u društvu.

Suprotno tome, naša hipoteza je da će osobe koje su doživjele rodnu diskriminaciju u obitelji biti rodno osjetljivije od onih koje nisu doživjele rodnu diskriminaciju. Pretpostavljamo da ovi pojedinci imaju trajno dostupne sheme o (ne)ravnoprav-

nosti spolova koje ih usmjeravaju na one informacije u okolini koje se odnose na pitanja spolova te da su općenito osjetljiviji za ovu tematiku. Naša je pretpostavka da će ova djeca, suprotno roditeljskim tradicionalnim ponašanjima, zbog povećane osjetljivosti razviti egalitarnije stavove o rodnim ulogama, imati manje predrasuda, biti manje sklona diskriminaciji te biti spremnija sudjelovati u socijalnim akcijama za smanjivanje rodne diskriminacije. U prilog ovoj pretpostavci govore i postavke teorija grupne osviještenosti (Dreifus, 1973.; Bartky, 1977.; Bowles i Duelli Klein, 1983.; Wilkinson i Schneider, 1990.) koje opisuju ulogu iskustva diskriminacije u oblikovanju rodne osviještenosti i spremnosti na sudjelovanje u socijalnim akcijama za smanjenje neravnopravnosti.

S obzirom da živimo u kulturi u kojoj muškarci imaju dominantnu društvenu ulogu i više moći, očekivali smo da će biti više žena nego muškaraca s iskustvom rodne diskriminacije. Posebno je pitanje hoće li se naša predviđanja o ulozi ranog iskustva diskriminacije u kognitivnom funkcioniranju i ponašanju potvrditi i za muškarce i za žene koji su sudjelovali u istraživanju.

METODOLOGIJA

Sudionici/e istraživanja

U istraživanju je sudjelovalo ukupno 1 363 sudionika/ca. Radi se o slučajnom dvoetaptom stratificiranom/kvotnom nacionalno reprezentativnom uzorku osoba starijih od 15 godina. Pojedini stratum i kvote usklađeni su s popisom stanovništva Republike Hrvatske iz 2001. godine. Slučajnost uzorka osigurana je slučajnim izborom naselja unutar stratuma definiranih regijom i veličinom naselja, slučajnim odabirom kućanstava korištenjem tzv. *random walk* metode te slučajnim izborom ispitanika u odabranom kućanstvu. U tablici 1. prikazani su postoci pojedinih subuzoraka. Željeli smo zahvatiti odrasle i mlade osobe koje predstavljaju potencijalnu populaciju na koju se mogu usmjeriti različite mjere za smanjivanje rodne diskriminacije. Iz tog razloga, zanimale su nas samo osobe starije od 15 godina. Uzorak je heterogen i s obzirom na radni, materijalni i bračni status.

Tablica 1.
Struktura uzorka u istraživanju percepcije, iskustva i stavova o rodnoj diskriminaciji u RH (N = 1 363)

SPOL	muški = 648 (47,5%)	ženski = 715 (52,5%)				
DOB	15 – 29 god. = 320 (23,5%)	30 – 44 god. = 364 (26,7%)	45 – 59 god. = 318 (23,3%)	60 – 89 god. = 361 (26,5%)		
OBRAZOVANJE	osnovna škola = 286 (21%)	srednja škola = 751 (55,1%)	viša škola = 129 (9,5%)	fakultet = 138 (10,1%)	magisterij, doktorat, specijalizacija = 7 (0,5%)	
TIP NASELJA		selo = 535 (39,3%)		grad = 828 (60,7%)		
VELIČINA NASELJA	do 2 000 stanovnika = 535 (39,3%)	2 000 – 10 000 stanovnika = 210 (15,4%)	10 001 – 100 000 stanovnika = 263 (19,3%)	100 001 i više stanovnika = 355 (26%)		
REGIJA	Zagreb i okolica = 340 (27,9%)	Sjeverna Hrvatska = 244 (17,9%)	Slavonija = 240 (17,6%)	Lika i Banovina = 120 (8,8%)	Istra, Primorje i Gorski kotar = 151 (11,1%)	Dalmacija = 268 (19,7%)

Instrumenti

U istraživanju je primijenjen opsežan instrument koji se sastoji od pitanja i skala namijenjenih ispitivanju percepcije, iskustva i stavova o rodnoj diskriminaciji. Sudionici/ce su odgovarali kako na općenita, tako i na detaljnija pitanja o rodnoj diskriminaciji u četiri životna područja – obitelji, sustavu obrazovanja, na poslu odnosno tržištu rada te u politici. Prikupljeni su i opći podaci o sudionicima istraživanja. Na ovom mjestu donosimo opis onog dijela instrumentarija relevantnog za gore spomenuta istraživačka pitanja.¹

(1) Iskustvo s diskriminacijom

Osobno iskustvo rodne diskriminacije ispitano je izravno tako da je ponuđen niz primjera diskriminacije u primarnoj obitelji, a zadatak sudionika/ca bio je da na skali od 4 stupnja (0 = nikad, 1 = da, jednom, 2 = da, nekoliko puta, 3 = da, često) označi koliko često su doživjeli takav neravnopravni tretman samo zbog vlastitog spola. Iskustvo diskriminacije u primarnoj obitelji ispitano je s 5 čestica (npr. zabrana izlaska, obavljanje kućanskih poslova).

Sudionike/ce smo izravno pitali i tko ih je rodno diskriminirao – otac, majka, brat, sestra. Sudionici/ce su mogli navesti više odgovora, odnosno zadatak je bio da navedu sve osobe od kojih su doživjele neravnopravni tretman na temelju svog spola.

(2) Percepcija rodne (ne)ravnopravnosti

Globalnu percepciju sudionika/ca o rodnoj ravnopravnosti u RH ispitati smo česticom: »U hrvatskom društvu muškarci

i žene su potpuno ravnopravni«. Zadatak sudionika/ca bio je da na skali od 1 (uopće se ne slažem) do 5 (u potpunosti se slažem) izraze svoj stupanj slaganja s ovom tvrdnjom.

Percepciju rodne (ne)ravnopravnosti u obitelji ispitati smo s 5 čestica koje opisuju odnos između žena i muškaraca u obiteljima u hrvatskom društvu danas (npr. »Najvažnije odluke u obiteljima donose muškarci«). Sudionici/ce su na skali od 5 stupnjeva (od 1 = uopće se ne slažem do 5 = u potpunosti se slažem) izražavali svoj stupanj slaganja sa svakom tvrdnjom. Na ovaj način dobili smo odgovor na pitanje o ostvarenosti ravnopravnog odnosa u obitelji. Ukupni rezultat formiran je kao linearna kombinacija prosječnih odgovora na svim česticama, a viši rezultat ukazuje na veću percepciju neravnopravnosti u obitelji.

(3) Stavovi, predrasude i sklonost rodnoj diskriminaciji

Stavovi relevantni za problem rodne diskriminacije ispitani su Skalom stavova o jednakosti rodni uloga, posebno konstruiranom za ovo istraživanje. Radi se o Likertovoj skali stavova od 23 tvrdnje, s kojima ispitanici izražavaju svoj stupanj slaganja na ljestvici od 5 stupnjeva (od 1 = uopće se ne slažem do 5 = u potpunosti se slažem). Cronbachov alpha koeficijent unutarnje konzistencije skale iznosi 0,92, što omogućuje zbrajanje odgovora na svim česticama i izražavanje ukupnog rezultata na skali kao mjere stava prema jednakosti rodni uloga. Skala se sastoji od 14 tvrdnji formuliranih tako da slaganje s njima ukazuje na zalaganje za tradicionalnu podjelu uloga koja favorizira muški rod, dok

¹ Detaljne informacije o instrumentariju mogu se pronaći u Izvještaju o istraživanju »Percepcija, iskustvo i stavovi o rodnoj diskriminaciji u RH« (Kamenov i Galić, 2009.) naručenog od strane Ureda za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske.

je 9 tvrdnji formulirano tako da ukazuje na egalitarne stavove o rodnim ulogama. Pri računanju ukupnog rezultata »tradicionalne« tvrdnje se obrnuto boduju, tako da veći ukupni rezultat na ovoj skali ukazuje na egalitarniji stav prema rodnim ulogama. Skala je sastavljena od 6 tvrdnji kojima se ispituju stavovi o jednakosti rodnih uloga u području obiteljskih odnosa (npr. »Muž i žena trebaju potpuno ravnopravno dijeliti kućanske poslove«), 6 tvrdnji u području jednakosti na tržištu rada (npr. »Žene bi trebalo birati na rukovodeća radna mjesta podjednako kao i muškarce«), 6 tvrdnji u području obrazovanja (npr. »Muškarci trebaju imati bolji uspjeh u prirodoslovnim i tehničkim predmetima jer su im potrebni u životu nego ženama«) te 5 tvrdnji u području politike (npr. »Kada se donose važne političke odluke glavnu riječ trebaju imati muškarci«).

Za potrebe ovog istraživanja konstruirana je i mjera predrasuda, također u formi Likertove skale. Sudionici/ce su na skali od 5 stupnjeva (od 1 = uopće se ne slažem do 5 = u potpunosti se slažem) izrazili svoj stupanj slaganja s ukupno 7 tvrdnji. Sve tvrdnje formulirane su kao mjera hostilnog (neprijateljskog) seksizma (npr. »Muškarci su uglavnom pametniji i sposobniji od žena«, »Budući da žene rađaju djecu, ne mogu imati ravnopravan položaj s muškarcima u društvu«). Skala ima jednofaktorsku strukturu, a Cronbachov alpha koeficijent unutarnje konzistencije iznosi 0,85. Izražena rodni predrasuda operacionalizirana je kao ukupni rezultat na svih 7 tvrdnji, a veći rezultat ukazuje na veći stupanj predrasuda.

Bihevioralnu namjeru sudionika/ca za rodnom diskriminacijom zahvatili smo posredno tako što smo provjerili koliko su naši sudionici/ce skloni diskriminirati ljude na temelju spola. U istraživanje smo uključili 5 čestica koje opisuju ponašanje pojedinaca u konkretnim životnim situacijama.

Sudionici/ce su odgovorima da ili ne odgovarali bi li se oni sami ponašali na opisani način. Opisane situacije obuhvaćaju ponašanje u obitelji, obrazovanju, poslu i politici. Jednostavnom linearnom kombinacijom odgovora na svih pet čestica stvorili smo indeks sklonosti diskriminaciji (TR:0-5).

(4) Spremnost na osobni angažman

Konačno, sudionike/ce istraživanja pitali smo koliko bi se osobno bili spremni angažirati u svakoj od navedenih ponuđenih osam aktivnosti koje su usmjerene smanjenju neravnopravnosti spolova. Sudionici/ce su za svaku aktivnost trebali na skali od 3 stupnja (1= uopće ne, 2= donekle da, 3= sigurno da) odgovoriti koliko su se spremni angažirati. Ponuđene aktivnosti su: potpisivanje peticije, sudjelovanje u političkoj kampanji, sudjelovanje u mirnom uličnom protestu, poučavanje o ravnopravnosti spolova, pisanje članka, pokretanje rasprave na forumima, volontiranje u akcijama Ureda za ravnopravnost spolova te uključivanje u rad nevladinih udruga. Sudionici/ce su također mogli navesti neki drugi oblik angažmana na koji bi bili spremni.

REZULTATI

Iskustvo neravnopravnog tretmana i rodne diskriminacije u obitelji

Iskustvo neravnopravnog tretmana u primarnoj obitelji ispitali smo s pet čestica koje se odnose na noćne izlaske, kućanske poslove, slobodne aktivnosti i odabir struke. Na razini cijelog uzorka rodnu diskriminaciju u primarnoj obitelji je barem jednom doživjelo 28% sudionika. Za ovaj postotak možemo reći da je relativno visok. Naime, drugi podaci prikupljeni na istom uzorku (vidi Kamenov i Galić, 2009.) pokazuju kako je u području posla/tržišta rada, odnosno u području obrazovanja bilo diskrimi-

nirano tek oko 10% sudionika. U području politike radi se jedva o 2% cijelog uzorka. U tablici 2. prikazani su postoci odgovora, kao i prosječni rezultati za svaku česticu o iskustvu s neravnopravnim tretmanom na temelju spola u obitelji, posebno za muškarce i za žene. Rezultati pokazuju da su žene u većem postotku nego muškarci bile izložene rodnoj diskriminaciji u obitelji. Ovi nalazi u skladu su s našim očekivanjima te s drugim istraživanjima koja ukazuju na to da su žene još uvijek u lošijem položaju od muškaraca u našem društvu (Leinert-Novosel, 1999.; Galić i Nikodem, 2007., 2009.). Općenito, oko 50% žena je bilo prisiljeno, samo zbog svojeg spola, obavljati određene kućanske poslove, nisu smjele izlaziti na određena mjesta, odno-

sno imale su kraće vrijeme noćnog izlaska. Odabir struke i slobodnih aktivnosti čine se kao da su područja u kojima je rodna diskriminacija u obitelji manje izražena. Za razliku od žena, tek je između 5% i 30% muškaraca bilo izloženo nekoj vrsti rodne diskriminacije u obitelji. Obavljanje određenih kućanskih poslova samo zbog svojeg spola najčešći je način na koji su bili diskriminirani i muškarci i žene, iako je ovaj oblik diskriminacije doživjelo tek 30% muškaraca, a čak oko 65% žena. Zbog značajnih razlika u iskustvu rodne diskriminacije između muškaraca i žena sve analize u ovom radu proveli smo posebno za muški i posebno za ženski dio našeg uzorka.

Tablica 2.

Iskustvo muškaraca i žena s neravnopravnim tretmanom na temelju spola u obitelji – postoci pojedinih odgovora, prosječni rezultati i raspršenja rezultata na česticama te rezultati t-testa

	Spol	Nikad	Da, jednom	Da, nekoliko puta	Da, često	M	SD	t
Imao/la sam kraće vrijeme noćnog izlaska	m	90,3	2,5	3,9	3,4	0,20	0,666	-16,867**
	ž	52,9	4,8	13,4	29,0	1,18	1,338	
Roditelji su mi branili izlaziti na određena mjesta	m	81,3	4,5	7,7	6,5	0,39	0,885	-14,241**
	ž	49,0	4,1	17,6	29,4	1,27	1,330	
Bilo mi je zabranjeno baviti se slobodnom aktivnosti tipičnom za suprotni spol	m	94,3	1,5	1,4	2,8	0,13	0,553	-9,153**
	ž	76,2	4,3	7,7	11,7	0,55	1,053	
Morao/la sam obavljati određene kućanske poslove	m	71,5	3,4	12,8	12,3	0,66	1,106	-15,526**
	ž	36,5	3,5	11,6	48,4	1,72	1,379	
Obitelji mi nije dozvolila moj odabir struke	m	92,7	2,8	2,0	2,5	0,14	0,557	-6,067**
	ž	82,0	5,6	3,4	9,1	0,40	0,924	

** p<0,01 TR=0-3

Kako bismo odgovorili na istraživačka pitanja, bilo je potrebno utvrditi koliko je muškaraca i žena uopće doživjelo rodnu diskriminaciju i podijeliti ih u podskupine onih s i bez takvog iskustva. Kategorija onih s iskustvom obuhvaća sve koji su odgovorili da su rodnu diskriminaciju doživjeli barem jednom, nekoliko puta ili često. Takvih je 241 muškarac i 516 žena. S druge strane, 407 muškaraca i 199 žena nikad nije doživjelo rodnu diskriminaciju u svojoj obitelji. Moglo bi se postaviti pitanje je li opravdano osobe koje su iskustvo diskriminacije doživjele samo jednom i osobe koje su tim postupcima bile češće izložene smatrati istom skupinom. S jedne strane, možemo pretpostaviti da već jedno takvo iskustvo osobu čini drugačijom od one koja nikada tome nije bila izložena, pogotovo ako se radi o intenzivnom emocijama nabijenom iskustvu. S druge strane, opravdano je očekivati različite posljedice jednog takvog iskustva u odnosu na višestruku izloženost takvim iskustvima. Međutim, iako su kod sudionica odgovori *jednom i nekoliko puta + često* podjednako distribuirani, kod muških sudionika samo je njih 42 izjavilo da je diskriminaciju doživjelo nekoliko puta i često. Stoga smo iz statističkih razloga odlučili spojiti sve sudionike koji su barem jednom u životu doživjeli rodnu diskriminaciju u jednu kategoriju. I dalje postoji razlika među spolovima (ima dvostruko više žena nego muškaraca s iskustvom diskriminacije), međutim broj muškaraca i žena u formiranim skupinama ipak omogućuje statističku provjeru razlika među skupinama.

Sudionike/ce smo pitali i tko su bile osobe u njihovoj primarnoj obitelji koje su ih diskriminirale. Kao što se vidi iz tablice 3. to su prvenstveno majka i otac. Postoci za braću i sestre su toliko mali da su praktično zanemarivi. Na razini cijelog uzorka vidljivo je da je najviše sudionika/ca naveo da su bili diskriminirani od strane svojih

roditelja, i to podjednako od oca (21,3%) kao i od majke (19,7%). Pri tom je dobivena značajna razlika po spolu – roditelji su diskriminirali 10-12% muškaraca te 28,4-29,7% žena, no nema značajne interakcije po spolu roditelja – i očevi i majke više diskriminiraju žensku nego mušku djecu.

Tablica 3.
Frekvencije diskriminacije na temelju spola od strane pojedinih članova obitelji

	Ukupno (N=1 363)		Muškarci		Žene		hi – kvadrat
	frekv.	%	frekv.	%	frekv.	%	
Otac	290	21,3	78	12,0	212	29,7	62,959**
Majka	268	19,7	65	10,0	203	28,4	72,545**
Brat	26	1,9	9	1,4	17	2,4	1,776
Sestra	13	1,0	8	1,2	5	0,7	1,031

** p<0,01

Razlike između sudionika s i bez iskustva rodne diskriminacije u primarnoj obitelji

A. Percepcija rodne (ne)ravnopravnosti u hrvatskom društvu danas

Jesu li pojedinci koji su u svojoj primarnoj obitelji imali iskustvo neravnopravnog tretmana na temelju spola osjetljiviji na problematiku rodne diskriminacije odnosno percipiraju li više neravnopravnosti u društvu? Ukoliko analiziramo samo opće pitanje o ravnopravnosti muškaraca i žena u Hrvatskoj danas, nema razlika između onih s i bez iskustva niti kod muškog niti kod ženskog dijela sudionika. I muškarci koji su doživjeli rodnu diskriminaciju (M=2,63, SD=1,154) i oni koji je nisu doživjeli (M=2,67, SD=1,036) u prosjeku se niti slažu niti ne slažu kako su spolovi u RH ravnopravni (t=0,450, p>0,05). Ženski dio uzorka izražava neslaganje s tvrdnjom o postignutoj ravnopravnosti među spolovima, pri čemu se sudionice s iskustvom

($M=2,20$, $SD=1,048$) i sudionice bez iskustva ($M=2,29$, $SD=1,012$) ne razlikuju ($t=1,046$, $p>0,05$).

Međutim, razmotrimo li njihovu percepciju neravnopravnosti u području obiteljskog života (tablica 4.), vidimo kako žene koje su u svojoj obitelji doživjele neravnopravan tretman više smatraju da je rodna neravnopravnost prisutna u suvremenim hrvatskim obiteljima od žena koje nemaju iskustvo diskriminacije u obitelji. Za muškarce se ova razlika nije pokazala statistički značajnom. Ovi nalazi potvrdili su našu hipotezu o povećanoj osjetljivosti za rodnu problematiku na uzorka žena koje su ionako te koje u ovom području doživljavaju znatno više diskriminacije od muškaraca. U slučaju drugačije operacionalizacije (ne)ravnopravnosti – općenitog pitanja o ravnopravnosti muškaraca i žena u hrvatskom društvu danas – hipoteza nije potvrđena.

Tablica 4.
Prosjeci i raspršenje rezultata te rezultati t-testa za indeks percepcije diskriminacije u obiteljima u RH danas kod muškaraca i žena s i bez iskustva rodne diskriminacije u primarnoj obitelji

Spol	Skupina	N	M	SD	t - test
Žene	1 – bez iskustva	198	3,71	0,733	-3,346**
	2 – s iskustvom	507	3,91	0,690	
Muškarci	1 – bez iskustva	403	3,64	0,732	-,975
	2 – s iskustvom	237	3,70	0,752	

** $p<0,01$

B. Stavovi o rodnom ulogama i predrasude

Općenito, i muški i ženski sudionici ovog istraživanja izražavaju relativno egalitarne stavove o rodnom ulogama. U tablici 5. prikazane su razlike između sudionika/ca s različitim iskustvom rodne diskrimi-

nacije u djetinjstvu. I žene i muškarci koji su doživjeli rodnu diskriminaciju u djetinjstvu imaju egalitarnije stavove o rodnom ulogama od onih bez takvog iskustva. Ovi rezultati podržavaju našu inicijalnu pretpostavku prema kojoj su sudionici/ce, baš zbog diskriminirajućeg iskustva, odbacili tradicionalna uvjerenja roditelja te sami razvili egalitarnije stavove.

Iz tablice 5. vidi se također kako se predrasude muškaraca i žena kreću nešto ispod teoretske srednje vrijednosti skale, što ukazuje na neslaganje sa seksističkim stavovima. Također se pokazalo da niti u ženskom niti u muškom dijelu uzorka nema razlika između sudionika/c sa i bez iskustva rodne diskriminacije u izraženosti seksističkih predrasuda – ni jedni ni drugi ih ne izražavaju. Međutim, mjera predrasuda korištena u ovom istraživanju je eksplicitna i kao takva je pod utjecajem socijalne poželjnosti odgovaranja. Modernije, implicitne mjere predrasuda možda bi pokazale drugačije rezultate.

Tablica 5.
Prosjeci i raspršenje rezultata te rezultati t-testa za stavove prema rodnom ulogama i seksističke predrasude kod muškaraca i žena s i bez iskustva rodne diskriminacije u primarnoj obitelji

Spol	Skupina	N	M	SD	t - test
Stavovi prema rodnom ulogama					
Žene	1 – bez iskustva	186	3,88	0,661	-3,628**
	2 – s iskustvom	480	4,09	0,671	
Muškarci	1 – bez iskustva	389	3,56	0,679	-2,888**
	2 – s iskustvom	217	3,73	0,704	
Predrasude					
Žene	1 – bez iskustva	183	2,29	0,796	1,490
	2 – s iskustvom	500	2,18	0,838	
Muškarci	1 – bez iskustva	400	2,83	0,889	1,827
	2 – s iskustvom	228	2,70	0,923	

** $p<0,01$

C. Sklonost diskriminaciji u različitim životnim područjima

Nismo pronašli statistički značajne razlike u sklonosti diskriminaciji između sudionika s i bez iskustva rodne diskriminacije niti kod muškog niti kod ženskog dijela uzorka. U tablici 6. prikazani su rezultati za indeks sklonosti diskriminaciji. Možemo vidjeti kako je broj ljudi koji bi bili skloni diskriminirati na temelju spola relativno visok. Muškarci su u prosjeku na 2 i pol od 5 pitanja odgovorili kako bi neravnopravno tretirali druge na osnovi spola, dok je prosjek za žene nešto manje od 2 pitanja. Ovaj nalaz ukazuje na to da bi se oko polovice (prosječni postotak iznosi 51,54%) naših muških sudionika i oko trećine (prosječni postotak iznosi 34,36%) naših sudionica, iako su im stavovi prema rodnim ulogama egalitarni i iako ne izražavaju seksističke predrasude, bilo skloni ponašati u skladu s tradicionalnim ulogama i predrasudama i druge diskriminirati na temelju spola.

D. Spremnost na osobni angažman

I muškarci i žene iz ovog istraživanja najviše su se spremni uključiti u akciju koja ne zahtijeva puno njihovog vremena i truda, a to je potpisivanje peticije. Spremnost za sudjelovanje u drugim vrstama akcija nije visoka, a najmanja je za one vrste akcija koje uključuju više angažmana kao što su pisanje članaka, pokretanje internetskih rasprava i direktan rad odnosno volontiranje. Iako spremnost na osobni angažman nije jako visoka, pojedinci koji su u primarnoj obitelji doživjeli rodnu diskriminaciju statistički se značajno razlikuju od onih koji nemaju takvo iskustvo. Razlike smo pronašli za svih osam ponuđenih akcija i kod muškog i kod ženskog dijela sudionika. U tablici 7. vide se prosječni rezultati za svaku od pojedinih akcija. Čini se kako iskustvo diskriminacije u djetinjstvu može imati i pozitivne posljedice u smislu mobiliziranja pojedinaca na akciju. Ovi rezultati u skladu su s našom pretpostavkom o zaštitnoj ulozi ovog tipa iskustva i odbacivanju roditeljskih tradicionalnih stavova.

Tablica 6.

Prosjeci i raspršenje rezultata te rezultati t-testa za indeks sklonosti diskriminaciji kod muškaraca i žena s i bez iskustva rodne diskriminacije u primarnoj obitelji

Spol	Skupina	N	M	SD	t - test
Žene	1 – bez iskustva	192	1,66	1,607	-0,632
	2 – s iskustvom	507	1,74	1,452	
Muškarci	1 – bez iskustva	389	2,57	1,819	0,084
	2 – s iskustvom	217	2,56	1,633	

Tablica 7.

Prosjeci i raspršenje rezultata te rezultati t-testa za spremnost na osobni angažman u akcijama smanjivanja rodne diskriminacije kod muškaraca i žena s i bez iskustva rodne diskriminacije u primarnoj obitelji

Akcija	Spol	Skupina	N	M	SD	t - test
Potpisivanje peticije	Žene	1 – bez iskustva	198	2,16	0,729	-4,722**
		2 – s iskustvom	516	2,44	0,696	
	Muškarci	1 – bez iskustva	404	2,03	0,769	-5,162**
		2 – s iskustvom	240	2,35	0,704	
Sudjelovanje u političkoj kampanji	Žene	1 – bez iskustva	197	1,42	0,677	-2,936**
		2 – s iskustvom	512	1,58	0,683	
	Muškarci	1 – bez iskustva	404	1,43	0,632	-5,346**
		2 – s iskustvom	239	1,72	0,740	
Sudjelovanje u mirnom protestu na ulici	Žene	1 – bez iskustva	198	1,64	0,746	-2,657**
		2 – s iskustvom	513	1,81	0,757	
	Muškarci	1 – bez iskustva	404	1,53	0,709	-6,157**
		2 – s iskustvom	239	1,90	0,755	
Poučavanje o ravnopravnosti spolova	Žene	1 – bez iskustva	198	1,64	0,689	-3,792**
		2 – s iskustvom	512	1,88	0,753	
	Muškarci	1 – bez iskustva	402	1,56	0,701	-6,342**
		2 – s iskustvom	235	1,93	0,713	
Pisanja članaka ili pisma čitatelja u novinama	Žene	1 – bez iskustva	195	1,45	0,643	-3,065**
		2 – s iskustvom	507	1,62	0,702	
	Muškarci	1 – bez iskustva	398	1,38	0,630	-4,908**
		2 – s iskustvom	232	1,65	0,706	
Pokretanje rasprave o ravnopravnosti spolova na internetskim forumima ili pisanje bloga o toj temi	Žene	1 – bez iskustva	198	1,43	0,623	-3,347**
		2 – s iskustvom	515	1,63	0,730	
	Muškarci	1 – bez iskustva	403	1,43	0,644	-4,706**
		2 – s iskustvom	240	1,68	0,708	
Volontiranje u akcijama Ureda za ravnopravnost spolova Vlade RH	Žene	1 – bez iskustva	198	1,43	0,616	-3,391**
		2 – s iskustvom	514	1,62	0,690	
	Muškarci	1 – bez iskustva	401	1,36	0,606	-5,665**
		2 – s iskustvom	239	1,67	0,720	
Uključivanje u rad nevladinih udruga koje zastupaju ravnopravnost spolova	Žene	1 – bez iskustva	196	1,47	0,644	-3,071**
		2 – s iskustvom	515	1,65	0,717	
	Muškarci	1 – bez iskustva	399	1,39	0,620	-4,850**
		2 – s iskustvom	238	1,65	0,701	

** p<0,01; TR=1-3

RASPRAVA

Istraživanje percepcije, stavova i iskustva rodne diskriminacije u Republici Hrvatskoj prvo je istraživanje koje na nacionalno reprezentativnom uzorku na sveobuhvatan način zahvaća problematiku ravnopravnosti spolova u RH. Nalazi ovog istraživanja pokazuju kako je gotovo trećina hrvatskih građana doživjela rodnu diskriminaciju u primarnoj obitelji. U svim ispitanim područjima žene su doživjele više diskriminacije nego muškarci. Naši su nalazi u skladu s podacima drugih istraživanja, a koji se odnose na percepciju ravnopravnosti muškaraca i žena u obitelji u RH danas. U istraživanju u kojem je sudjelovalo 418 hrvatskih parova iz područja Zagreba, Splita i Osijeka (Kamenov i sur., 2007.) većina parova (87%) procijenila je da u njihovoj obitelji uglavnom žena obavlja kućanske poslove. I druga dostupna hrvatska istraživanja percepcije ravnopravnosti podjele obiteljskih uloga, provedena pred desetak godina, pokazuju slaganje u percepciji da su žene zadužene za većinu kućanskih poslova i brigu o djeci (Tomić-Koludrović i Kunac, 1996.; Leinert Novosel, 1999.). Pokazali smo i kako su roditelji ti koji su odgovorni za neravnan tretman djece – i to podjednako i majke i očevi koji oboje više diskriminiraju žensku nego mušku djecu. Buduća istraživanja trebat će ispitati postoji li razlika u načinima na koje majka i otac neravnopravno tretiraju svoju djecu.

Polazna pretpostavka ovog rada bila je da će oni pojedinci koji su iskusili neravnan tretman na temelju spola u svojoj primarnoj obitelji biti osjetljiviji za problematiku ravnopravnosti spolova. Na temelju ove polazne pretpostavke postavili smo konkretne hipoteze o razlikama u percepciji, stavovima, predrasudama, sklonosti rodnoj diskriminaciji i spremnosti na angažman u akcijama smanjivanja diskriminacije između osoba koje nikada nisu

imale iskustvo rodne diskriminacije i onih s takvim iskustvom. Nalazi koje smo dobili djelomično potvrđuju naše hipoteze.

Odgovori sudionica potvrdili su hipotezu o snažnijoj percepciji neravnopravnosti u današnjim hrvatskim obiteljima, no nismo utvrdili značajnu razliku u percepciji neravnopravnosti spolova u obitelji između muškaraca koji su imali iskustva s rodnom diskriminacijom i onih koji nisu imali takvih iskustava. Moguće objašnjenje ovog nalaza je smjer tvrdnji u upitniku. Naime, tvrdnje kojima se ispituje percepcija neravnopravnosti u obitelji oblikovane su u smjeru lošijeg položaja žena u odnosu na muškarce, a ako se radi o muškarcima koji su imali iskustvo neravnopravnog tretmana u obitelji, teško je očekivati da će se oni složiti s ovakvim tvrdnjama u području obiteljskog života jer njihovo iskustvo govori suprotno.

Iako se naša hipoteza pokazala ispravnom na ženskom uzorku u slučaju percepcije neravnopravnosti u obitelji, nije se potvrdila u slučaju percepcije ravnopravnosti. Glavna razlika između ovih dviju operacionalizacija odnosi se na specifičnost mjera – u slučaju operacionalizacije kroz ravnopravnost radi se o jednom, općenitom pitanju, dok se u slučaju operacionalizacije kroz neravnopravnost radi o specifičnom području zahvaćenom kroz stvarne životne primjere. Iz područja istraživanja stavova poznato je kako je u istraživanjima bolje koristiti specifične, a ne općenite mjere (Fiske i Taylor, 1991.). Osim što tako možemo bolje i detaljnije zahvatiti neki složeni konstrukt, veći broj čestica podrazumijeva i veći varijabilitet, što povećava osjetljivost mjere. Stoga se preporuča da buduća istraživanja uzmu u obzir nužnost korištenja specifičnih, konkretnih mjera (ne)ravnopravnosti spolova.

Pojedinci koji su u djetinjstvu bili izloženi neravnopravnom tretmanu zbog svojeg spola odrastali su u obiteljima u kojima

je naglašavana tradicionalna podjela rodni uloga i kontekst unutar kojeg muškarci i žene imaju različita prava i uloge. Prema teorijama socijalnog učenja, očekivali bismo da će djeca učiti po modelu od svojih roditelja te usvojiti te iste tradicionalne uloge i ponašanja. Drugim riječima, trebali bi imati nižu osjetljivost na pitanja neravnopravnosti između muškaraca i žena. Međutim, naša polazna hipoteza bila je obrnuta – očekivali smo, i djelomično povrdili, veću osjetljivost za takva pitanja. Već smo naveli kako će direktno, emocionalno nabijeno, iskustvo dovesti do razvoja posebno čvrstih shema. Čini se kako naši rezultati ukazuju na to da je rano iskustvo rodne diskriminacije upravo takav tip iskustva. Osim toga, snažna i direktna iskustva određenu shemu čine posebno salijentnom i dostupnom, što sve povećava vjerojatnost da će upravo ta shema biti aktivna u različitim socijalnim situacijama (Higgins, 1996.). Iako je iz drugih istraživanja jasno kako djeca uče tradicionalne rodne uloge po modelu (npr. gledajući kako majka obavlja većinu kućanskih poslova dok otac u njima rijetko sudjeluje), onog trenutka kada na svojoj koži osjete neravnopravan tretman i osvijeste da su doživjeli iskustvo nepravde čini se da dolazi do »bumerang efekta«. Djeca počinju preispitivati ispravnost roditeljskog ponašanja te prestaju internalizirati roditeljske tradicionalne stavove. Njihova nova shema usmjerava ih da u okolini uoče, da više razmišljaju o i da lakše pamte upravo one vrste informacija koje se odnose na shemu čineći ih na taj način osjetljivijima za pitanja rodne (ne)ravnopravnosti. Također, društveni kontekst u kojem neko pitanje postane aktualno, kao što je pitanje rodne diskriminacije u Hrvatskoj posljednjih godina, može pridonijeti negativnom vrednovanju doživljenog iskustva i povećanoj osjetljivosti za pitanja rodne neravnopravnosti.

Sudionici/e našeg istraživanja izražavaju uglavnom egalitarne stavove prema rodni ulogama. Ovakav rezultat očekivan je s obzirom na to da se radi o tvrdnjama s kojima se socijalno poželjno složiti. Slično možemo reći i za tvrdnje koje opisuju seksističke predrasude, s kojima se složio mali postotak sudionika/ca. S druge strane, kada smo te iste sudionike pitali kako bi se ponašali u određenim situacijama, pokazalo se da je polovica muškaraca i trećina žena sklona diskriminirajućem ponašanju na temelju spola. Znači, iako deklarativno imaju egalitarne stavove o rodni ulogama odnosno nemaju predrasuda prema ženama, ipak bi u stvarnim situacijama bili skloni prije zaposliti muškarca nego ženu, na poslu tražiti pomoć od muškarca radije nego od žene, prije bi u tehničku školu upisali muško nego žensko dijete, prije bi glasali za muškog kandidata na predsjedničkim izborima, te naposljetku više pazili s kim se druži i gdje izlazi njihova kći nego sin. Ovi nalazi u skladu su s mnogim spoznajama o neusklađenosti stavova i ponašanja koja prvenstveno proizlazi iz različite razine specifičnosti mjera stava i ponašanja. Naime, ljudi se mogu slagati s time da muškarci i žene trebaju biti ravnopravni u različitim područjima života, no kada ih se pita o namjeri ponašanja u nekoj konkretnoj, specifičnoj situaciji, njihovi odgovori mogu odudarati od proklamirane ravnopravnosti. Prema teoriji planiranog ponašanja (Ajzen i Fishbein, 1980.), naša namjera ponašanja, osim o našim stavovima, ovisi i o socijalnim normama i percipiranoj kontroli nad ponašanjem. Kako u našoj kulturi još uvijek pretežu tradicionalne socijalne norme vezane uz rodne uloge (npr. Črpić, Sever i Mravunac, 2010.; Galić, 2004.), njihov utjecaj na naše ponašanje u nekim konkretnim situacijama može nadjačati osobni egalitarni stav. Strana istraživanja također pokazuju da su stavovi o ženama postali liberalniji u razdoblju od 1972. do

1992. godine (Spence i Hahn, 1997.), no iako i stvarne uloge muškaraca i žena s vremenom postaju ravnopravnije, ove promjene u ponašanju su još uvijek sporije nego promjene u stavovima (npr. Crompton, Brockmann i Lyonette, 2005.; Pleck i Masciadrelli, 2003.).

Dobivene razlike u stavovima prema rodnim ulogama između sudionika/ca s i bez iskustva ukazuju na zaštitnu ulogu iskustva rodne diskriminacije. Pojedinci koji su imali iskustvo diskriminacije imaju egalitarnije stavove od pojedinaca bez takvog iskustva. Osim toga, spremniji su angažirati se u akcijama usmjerenima na smanjivanje rodne diskriminacije. Čini se kako su pojedinci koji su doživjeli neravnopravan tretman odbacili roditeljske tradicionalne stavove o rodnim ulogama te razvili stavove koji naglašavaju ravnopravnost muškaraca i žena. Nažalost, nismo uspjeli utvrditi razlike u seksističkim predrasudama i sklonosti diskriminaciji. Potvrda naše hipoteze bila bi ojačana da smo pronašli manje predrasuda i manje sklonosti diskriminaciji među onima s iskustvom rodne diskriminacije. Ovako ne znamo je li upitna naša hipoteza ili način mjerenja predrasuda i sklonosti diskriminaciji. Mjerni instrumenti (uz iznimku Skale stavova o rodnim ulogama), konstruirani za potrebe ovog istraživanja, iako su se pokazali dobrima za dobivanje uvida u pitanje (ne) ravnopravnosti spolova u RH, čini se, zbog slabijih psihometrijskih karakteristika, nisu adekvatni za dobivanje dubljih teorijskih uvida u područje. Osim toga, istraživanja stavova, predrasuda i diskriminacije uvijek su opterećena problemom socijalne poželjnosti pa bi prije definitivnog odgovora na pitanje o zaštitnoj ulozi iskustva diskriminacije trebalo uložiti dodatan trud u razvoj novih mjera namijenjenih ispitivanju prikrivenih predrasuda (Dovidio i sur., 2002.), odnosno u instrumente kojima bi se ispi-

vala bihevioralna namjera sudjelovanja u diskriminirajućem ponašanju.

Ideja da iskustvo diskriminacije može imati zaštitnu funkciju nije nova. Nalazi istraživanja rasnih predrasuda i rasne diskriminacije pokazuju kako diskriminacija, unatoč brojnim negativnim posljedicama za osobu, može imati i pozitivne posljedice. Kod određenih pojedinaca iskustvo diskriminacije može dovesti do povećanog samopoštovanja i psihološke dobrobiti (Dion, 2003.). Ovo se događa posebno u situacijama kada se diskriminacija pripíše predrasudama počinitelja a ne vlastitim karakteristikama (Crocker i Major, 1993.). Osim toga, pojedinci koji su doživjeli diskriminaciju spremniji su uključiti se u akcije za sprječavanje diskriminacije (vidi Dion, 2003.), što je dodatna moguća pozitivna posljedica.

Prema teorijama grupne osviještenosti važno je da žena osvijesti da je uopće doživjela rodnu diskriminaciju te da ju poveže s grupnom pripadnošću i lošijim položajem žena u društvu odnosno da ju ne pripíše osobnim faktorima kao što su vlastita ponašanja i osobine. Što više pojedina žena vjeruje da je njezino osobno iskustvo povezano s njezinim grupnim iskustvom to će joj grupni problem, kao što je rodna diskriminacija, biti osobno relevantniji. Što joj je grupni problem relevantniji, to će rješenje poput socijalne akcije za smanjenje rodne neravnopravnosti smatrati važnijim za osobni status, i time će biti voljnija angažirati se u socijalnoj akciji (Bartky, 1977.; Bowles i Duelli Klein, 1983.; Foster i Matheson, 1998.; Foster i Matheson, 1999.).

Međutim, ne smijemo zaboraviti da je iskustvo rodne diskriminacije istovremeno stresno. Posebno ukoliko ju doživljavamo od strane roditelja te ukoliko se događa često i ponavlja se tijekom života. Povezanost između različitih problema s mentalnim zdravljem i iskustva rodne

diskriminacije relativno je neistraženo područje. Neka strana istraživanja pokazuju kako iskustvo rasne diskriminacije u ranom djetinjstvu dovodi do vjerojatnijeg razvoja depresivnih simptoma i poremećaja ponašanja u adolescenciji (Brody i sur., 2006.; Gibbons i sur., 2007.). Kessler i sur. (1999.) pokazuju kako će nečija percepcija da je bio diskriminiran biti povezana s njegovim mentalnim zdravljem. Međutim, ovi autori ne bave se isključivo rodom, već i rasnom i dobnom diskriminacijom. Kanadska i američka istraživanja pokazala su da je iskustvo rodne diskriminacije povezano s negativnim psihološkim posljedicama kao što su sniženo zadovoljstvo životom, osobno samopouzdanje i pozitivni afekt, te povišena anksioznost i depresija (Foster i Dion, 2003.; Foster i sur., 2004.; Foster, 2009.; Fischer i Bolton, 2010.). Buduća istraživanja trebala bi rasvijetliti ulogu osobnog iskustva specifično rodne diskriminacije i eventualnu njegovu povezanost s problemima mentalnog zdravlja na hrvatskom uzorku.

ZAKLJUČAK

Rodna diskriminacija u hrvatskim obiteljima relativno je učestala pojava. Čak trećina hrvatskih građana bila je žrtvom neravnopravnog tretmana samo zbog svojeg spola. Roditelji, u svojoj skrbičkoj ulozi, stvaraju kontekst unutar kojeg djeca uče kako muškarci i žene nisu ravnopravni. Podaci pokazuju kako su žene te koje su češće diskriminirane, i od strane majke i od strane oca. Percepcija rodne neravnopravnosti u obitelji govori o lošijem položaju žena u odnosu na muškarce u današnjem hrvatskom društvu.

Rezultati provedenog istraživanja ukazuju na to da su žene koje su bile meta diskriminacije po spolu svjesnije stupnja rodne diskriminacije u obiteljskom životu, odnosno da će percipirati više neravno-

pravnosti od žena koje u djetinjstvu nisu bili metom rodne diskriminacije. Pojedinci koji su bili rodno diskriminirani imaju egalitarnije stavove o rodnim ulogama što ukazuje da iskustvo može imati i zaštitnu funkciju i razviti pozitivne kognitivne obrasce. U skladu s ovim je i nalaz da su i muški i ženski sudionici/e koji su doživjeli rodnu diskriminaciju spremniji uključiti se u konkretne akcije za smanjivanje rodne diskriminacije u društvu. Nismo pronašli značajne razlike u predrasudama i sklonosti diskriminaciji među pojedincima s i bez iskustva neravnopravnog tretmana na temelju spola. Nalazi uglavnom potvrđuju hipotezu o djelovanju ranog negativnog iskustva na veću osviještenost o problemu rodne neravnopravnosti, no istovremeno pokazuju kako je u našoj kulturi još uvijek prisutan jak utjecaj tradicionalnih socijalnih normi vezanih uz rodne uloge koji se prvenstveno očituje u spremnosti na rodno neravnopravno postupanje.

Glavna prednost ovog istraživanja odnosi se na nacionalnu reprezentativnost uzorka na kojem je provedeno. Odabir uzorka omogućio nam je da dođemo do stvarnih podataka o prevalenciji iskustva rodne diskriminacije u primarnim obiteljima. Međutim, ovakav uzorak predstavlja i nedostatak za specifičan cilj ovog rada. Naime, broj muškaraca koji su uopće izjavili da su doživjeli rodnu diskriminaciju u obitelji relativno je malen zbog čega su se u istoj kategoriji našle osobe koje su rodnu diskriminaciju doživjele jednom, kao i one koje su je doživjele nekoliko puta ili često. Za dublje razumijevanje efekata rodne diskriminacije na uvjerenja i ponašanja bilo bi zanimljivo usporediti osobe s obzirom na čestinu doživljene diskriminacije pa bi se stoga buduća istraživanja trebala usmjeriti, umjesto na nacionalno reprezentativne uzorke, na ciljane uzorke muškaraca i žena koji su bili žrtvama rodne diskriminacije.

Ovo istraživanje, osim znanstvenog, ima i praktični doprinos. Naši nalazi pokazuju kako bi mjere suzbijanja rodne diskriminacije trebalo prvenstveno usmjeriti na roditelje. Čini se kako su roditelji ti koji svoju djecu uče kako muškarci i žene nisu ravnopravni članovi društva. No ohrabrujuće je da čak i u tradicionalnim obiteljima roditelji mogu socijalizirati vlastitu djecu na manje rodno stereotipan način. Dječaci čije su majke bile izrazito brižne prema njima iskazivali su tipično feminino ponašanje, i odnosili su se brižno i prijateljski prema drugima, a djevojčice, čiji su ih roditelji ohrabivali da budu neovisne, ponašale su se neovisno i asertivno, što je ponašanje koje se tradicionalno pripisuje muškom rodu (Baumrind, 1989.). Također se pokazalo da djeca, čiji su očevi izrazito uključeni u njihov odgoj i brigu o njima, razvijaju znatno manje rodni stereotipa (Deutsh i sur., 1993.). Čini se kako bi trebalo osmisliti društvene kampanje usmjerene na preispitivanje roditeljskog ponašanja prema vlastitoj djeci i osvješćivanje nejednakog postupanja prema djeci različitog spola.

Nadamo se da će naši nalazi, koji općenito pokazuju kako je rodna diskriminacija uvelike prisutna u hrvatskim obiteljima, potaknuti istraživače na daljnje bavljenje temom (ne)ravnopravnosti među spolovima. Osim toga, jedna od svrha ovog istraživanja jest da posluži kao polazišna osnova za donošenje politika i mjera za smanjivanje rodne diskriminacije u Republici Hrvatskoj. Nova Nacionalna politika za promicanje ravnopravnosti spolova 2011.-2015. koju izrađuje Vladin Ured za ravnopravnost spolova bit će jedan od prvih primjera.

LITERATURA

- Ajzen, I., & Fishbein, M. (1980). *Understanding attitudes and predicting social behavior*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Bandura, A. (1989). A social cognitive theory of action. In J. P. Forgas & M. J. Innes (Eds.), *Recent advances in social psychology: An international perspective* (pp. 127-138). North Holland: Elsevier.
- Bartky, S. L. (1977). Toward a phenomenology of feminist consciousness. In M. Vetterling-Braggin, F. Elliston & J. English (Eds.), *Feminism and philosophy* (pp. 22-37). Totawa, NJ: Littlefield.
- Battle, J. (2007). Family, alternative. In F. Malti Douglas (Ed.), *Encyclopedia of Sex and Gender* Vol. 2 (pp. 506-511). New York: The Gale Group.
- Baumrind, D. (1989). Rearing competent children. In W. Damon (Ed.), *Child development today and tomorrow* (pp. 349-378). San Francisco: Jossey-Bass.
- Bem, S. (1981). Gender schema theory: A cognitive account of sex typing. *Psychological Review*, 88(4), 354-364. doi:10.1037/0033-295X.88.4.354
- Bem, S. (1983). Gender schema theory and its implications for child development: Raising gender-aschematic children in a gender-schematic society. *Signs*, 8(4), 598-616. doi:10.1086/493998
- Bowles, G., & Duelli Klein, R. (1983). *Theories of women's studies*. London: Routledge.
- Brody, G. H., Chen, Y., McBride Murry, V., Ge, X., Simons, R. L., Gibbons, F. X., Gerrard, M., & Cutrona, C. E. (2006). Perceived discrimination and the adjustment of african american youths: A five-year longitudinal analysis with contextual moderation effects. *Child Development*, 77(5), 1170-1189. doi:10.1111/j.1467-8624.2006.00927.x
- Calhoun, C., Light, D., & Keller, S. (1994). *Sociology*. Boston: McGraw-Hill.
- Coltrane, S. (2000). Research on household labor: Modeling and measuring the social embeddedness of routine family work. *Journal of Marriage and the Family*, 62(4), 1208-1233. doi:10.1111/j.1741-3737.2000.01208.x
- Crocker, J., & Major, B. (1993). Reactions to stigma. The moderating role of justifications. In M. P. Zanna & J. M. Olson (Eds.), *The psychology of prejudice: The Ontario Symposium*, Vol. 7 (pp. 289-314). Mahwah, NJ: Erlbaum.

- Crompton, R., Brockmann, M., & Lyonette, C. (2005). Attitudes, women's employment and the domestic division of labour: A cross-national analysis in two waves. *Work, employment and society*, 19, 213-233. doi:10.1177/0950017005053168
- Črpić, G., Sever, I., & Mravunac, D. (2010) Žene i muškarci: Egalitarnost na egzistencijalnoj i kolizija na svjetonazorskoj ravni. *Društvena istraživanja*, 19(1-2), 69-98.
- Deutsh, F. M., Lussier, J. B., & Servis, L. J. (1993). Husbands at home: Predictors of paternal participation in childcare and housework. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(6), 1154-1166. doi:10.1037/0022-3514.65.6.1154
- Dion, K. L. (2003). Prejudice, racism and discrimination. In T. Millon & M. J. Lerner (Eds.), *Handbook of Psychology. Vol. 5. Personality and Social Psychology* (pp. 507-536). Hoboken, NJ: John Wiley and Sons.
- Dovidio, J. F., Kawakami, K., & Gaertner, S. L. (2002). Implicit and explicit prejudice and interracial interaction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(1), 62-68. doi:10.1037/0022-3514.82.1.62
- Dreifus, C. (1973). *Women's fate: Rap from a feminist consciousness-raising group*. New York: Bantam.
- Fischer, A. R., & Bolton Holz, K. (2010). Testing a model of women's personal sense of justice, control, well-being, and distress in the context of sexist discrimination. *Psychology of Women Quarterly*, 34(3), 297-310. doi:10.1111/j.1471-6402.2010.01576.x
- Fiske, S. T., & Taylor, S. E. (1991). *Social cognition*. New York: McGraw-Hill.
- Foster, M. (2009). The dynamic nature of coping with gender discrimination: Appraisals, strategies and well-being over time. *Sex Roles*, 60(9-10), 694-707. doi:10.1007/s11199-008-9568-2
- Foster, M. D., & Dion, K. L. (2003). Dispositional hardness and women's well-being relating to gender discrimination: The role of minimization. *Psychology of Women Quarterly*, 27(3), 197-208. doi:10.1111/1471-6402.00099
- Foster, M. D., Jackson, C. L., Hartmann, R., & Wolfe, S. (2004). Minimizing the pervasiveness of women's personal experiences of gender discrimination. *Psychology of Women Quarterly*, 28(3), 224-232. doi:10.1111/j.1471-6402.2004.00139.x
- Foster, M. D., & Matheson, K. (1998). Perceiving and feeling personal discrimination: Motivation or inhibition for collective action? *Group Processes & Intergroup Relations*, 1(2), 165-174. doi:10.1177/1368430298012004
- Foster, M. D., & Matheson, K. (1999). Perceiving and responding to the personal/group discrimination discrepancy. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25(10), 1319-1329. doi:10.1177/0146167299258012
- Franzoi, S. L. (2000). *Social Psychology* (2nd ed.). Boston: McGraw Hill
- Galambos, N. L. (2004). Gender and gender role development in adolescence. In R. M. Lerner & L. Steinberg (Eds.), *Handbook of adolescent psychology* (2nd ed.) (pp. 233-262). New York: Wiley.
- Galić, B. (2004). Seksistički diskurs rodnog identiteta. *Socijalna ekologija*, 13(3-4), 305-325.
- Galić, B., & Nikodem, K. (2007). *Identifikacija standarda diskriminacije žena pri zapošljavanju u RH*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH. Retrieved from <http://www.ured-ravnopravnost.hr/page.php?id=392>
- Galić, B., & Nikodem, K. (2009). Percepcija rodničkih jednakosti i šansi pri zapošljavanju u hrvatskom društvu. Pogled nezaposlenih žena. *Revija za socijalnu politiku*, 16(3), 253-271. doi:10.3935/rsp.v16i3.855
- Gibbons, F. X., Yeh, H., Gerrard, M., Cleveland, M. J., Cutrona, C., Simons, R. L., & Brody, G. H. (2007). Early experience with racial discrimination and conduct disorder as predictors of subsequent drug use: A critical period hypothesis. *Drug and Alcohol Dependence*, 88, 27-37. doi:10.1016/j.drugalcdep.2006.12.015
- Higgins, T. E. (1996). Knowledge activation: Accessibility, applicability, and salience. In E. T. Higgins & A. W. Kruglanski (Eds.), *Social psychology: Handbook of basic principles* (pp. 133-168). New York: Guilford Press.
- Huston, A. C. (1983). Sex typing. In P. H. Mussen (Ed.), *Handbook of child psychology* Vol. 4 (4th ed.) (pp. 387-467). New York: Wiley.

- Jugović, I., & Kamenov, Ž. (2008). Razvoj instrumenta za ispitivanje rodni uloga u adolescenciji. *Suvremena psihologija*, 11(1), 93-106.
- Kamenov, Ž., & Galić, B. (2009). *Percepcija, iskustvo i stavovi o rodnoj diskriminaciji u RH - Izvještaj o istraživanju*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH.
- Kamenov, Ž., Jelić, M., Tadinac, M., & Hromatko, I. (2007). Quality and stability of the relationship as a function of distribution of housework, financial investments and decision making between partners. In V. Čubela-Adorić (Ed.), *Psychology days in Zadar: Book of selected proceedings* (str. 133-151). Zadar: University of Zadar.
- Kessler, S. J., & McKenna, W. (1978). *Gender: An ethnomethodological approach*. New York: Wiley
- Kessler, R. C., Mickelson, K. D., & Williams, D. R. (1999). The prevalence, distribution, and mental health correlates of perceived discrimination in the United States. *Journal of Health and Social Behavior*, 40(3), 208-230. doi:10.2307/2676349
- Leinert Novosel, S. (1999). *Žena na pragu 21. stoljeća - između majčinstva i profesije*. Zagreb: Ženska grupa TOD, EDAC.
- Lips, H. M. (2007). *A new psychology of women: Gender, culture, and ethnicity* (3rd ed.). New York: McGraw-Hill.
- Lytton, H., & Romney, D. M. (1991). Parents' differential socialization of boys and girls: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 109(2), 267-296. doi:10.1037/0033-2909.109.2.267
- Maccoby, E. E. (1998). *The two sexes: Growing up apart, coming together*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Maccoby, E. E., & Jacklin, C. N. (1974). *The psychology of sex differences*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Markus, H. (1977). Self-schemata and processing information about the self. *Journal of Personality and Social Psychology*, 35(2), 38-50. doi:10.1037/0022-3514.35.2.63
- Moghadam, V. M. (2007). Family. In F. Malti Douglas (Ed.), *Encyclopedia of Sex and Gender*. Vol. 2 (pp. 499-506). New York: The Gale Group.
- Myers, D. G. (2005). *Social Psychology* (8th ed.). New York: McGraw-Hill.
- Pleck, J. H., & Masciadrelli, B. P. (2003). Paternal involvement: Levels, sources, and consequences. In M. E. Lamb (Ed.), *The role of the father in child development* (4th ed.) (pp. 222-271). New York: Wiley.
- Spence, J. T., & Hahn, E. D. (1997). The attitudes toward women scale and attitude change in college students. *Psychology of Women Quarterly*, 21(1), 17-34. doi:10.1111/j.1471-6402.1997.tb00098.x
- Tomić-Koludrović, I., & Kunac, S. (2000). *Rizici modernizacije: žene u Hrvatskoj devedesetih*. Split: Udruga građana »Stope nade«.
- Vander Zanden, J. W. (1990). *The social experience. An introduction to sociology* (2nd ed.). Boston: McGraw Hill.
- Vuksan, G. (2009). *Stavovi adolescenata o rodni ulogama i percipirani stavovi njihovih roditelja*. (Diplomski rad). Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta.
- Wilkinson, N., & Schneider, M. (1990). *The development of a feminist consciousness in women: Work in progress*. Paper presented at the Canadian Psychological Association Annual Conference, Ottawa, Canada.
- Witt, S. (1997). Parental influence on children's socialization to gender roles. *Adolescence*, 32(126), 253-259.

Summary

THE EFFECT OF GENDER DISCRIMINATION WITHIN FAMILY OF ORIGIN ON THE PERCEPTION OF GENDER INEQUALITY, ATTITUDES TOWARDS GENDER ROLES AND THE TENDENCY TO DISCRIMINATE BASED ON GENDER

Željka Kamenov, Aleksandra Huić

*Department of Psychology
Faculty of Philosophy, University of Zagreb*

Ivana Jugović

*Institute for Social Research in Zagreb
Zagreb, Croatia*

The aim of this study was to investigate the effect of early experience of gender discrimination on the perception of gender inequality and related behavior later in life. According to social learning theories, individuals who experienced unequal treatment in their family of origin should internalize traditional gender roles. On the other hand, based on cognitive theories, we would expect these persons, because of their strong negative experience of injustice, to become more sensitive to issues of gender inequality and to develop egalitarian attitudes towards gender roles. A national representative sample of 1363 participants reported on their experiences of gender discrimination within their family of origin, their perception of gender inequality in Croatian society, attitudes towards gender roles, hostile sexism, their tendency to discriminate based on gender, and their willingness to engage in affirmative actions aimed to reduce gender inequality in Croatian society. Results show that 50% of women and one third of men were exposed to some form of unequal treatment in their family, both by their mothers and fathers. Women who experienced gender discrimination perceive more gender inequality in Croatian society today than those who did not have this experience. Also, both men and women who experienced gender discrimination have more egalitarian attitudes toward gender roles and are more willing to engage in affirmative actions aimed to reduce gender inequality. However, there were no differences in hostile sexism and the tendency to discriminate based on gender. Findings confirm the hypothesis about the effect of early negative experience on greater awareness of gender issues. At the same time they show that even today there is a great influence of traditional gender norms in Croatian culture, which can be particularly seen in the participants' tendency to discriminate others based on gender.

Key words: gender discrimination; perception of gender inequality; attitudes towards gender roles; experience of gender discrimination.

